

آیا قرآنی منتسب به امام علی(ع) با ویژگی‌های خاص وجود دارد؟

شیعیان ادعا می‌کنند که پس از رحلت پیامبر اکرم(ص)، امام علی(ع) قرآنی را با ویژگی‌های خاصی تدوین کرد اما آن را از همه، حتی از شیعیان خود پنهان نمود. آیا این ادعا صحت دارد؟

شیعیان ادعا می‌کنند که پس از رحلت پیامبر اکرم(ص)، امام علی(ع) قرآنی را با ویژگی‌های خاصی تدوین کرد اما آن را از همه، حتی از شیعیان خود پنهان نمود. آیا این ادعا صحت دارد؟

پیش‌درآمد

از منظر قرآن کریم، پیامبر علاوه بر مقام نبوت و ابلاغ دین، وظیفه تبیین و توضیح کلام خداوند را هم بر عهده دارد. [۱] از این رو وحی الهی به دو قسم وحی قرآنی و وحی بیانی تقسیم می‌شود. وحی قرآنی همان کلمات خداوند است که بر قلب رسول نازل می‌شد و او بر کاتبان وحی می‌خواند و آن‌ها به ثبت آن اقدام می‌کردند. پیامبر علاوه بر آیات قرآن، توضیحات و تفصیلات آیات را هم از پیک وحی دریافت می‌کرد و به کاتبان وحی فرمان می‌داد تا توضیحات هرآیه را در ذیل آن بنگارند. [۲] از این رو در مکتوبات کاتبان وحی، هم اصل آیات قرآن وجود داشت و هم تبیین‌ها و توضیحات مهم آن.

امام علی(ع) اولین و مهم‌ترین کاتب وحی، که همواره در خدمت پیامبر بود، همه آنچه را پیامبر املا می‌کرد، می‌نوشت و در صحیفه خاصی جمع‌آوری می‌کرد. با توجه به ویژگی‌های شخصیتی و ارتباطی امام با پیامبر، مصحف او برتری غیرقابل‌انکاری بر دیگر مصاحف کاتبان وحی داشت. متأسفانه پس از رحلت پیامبر و حوادثی که مسأله جانشینی او رخ داد، جریان حاکم با بی‌مهری تمام اجازه نشر مصحف امام علی را نداد و امام هم آن را از دیده‌های مسلمانان پنهان کرد. پس از امام علی تا زمان ما، به علل گوناگون، مجال مناسبی بر رونمایی از مصحف امام فراهم نشده و این امر در دولت امام زمان اتفاق خواهد افتاد. در نوشتار حاضر به یکی از شبهاتی وهابیان درباره مصحف امام علی(ع) و مسائل مرتبط با آن، اشاره کرده و به بررسی و نقد آن خواهیم پرداخت.

چکیده شبهه

شیعیان ادعا می‌کنند که پس از رحلت پیامبر اکرم(ص)، امام علی(ع) قرآنی را با ویژگی‌های خاصی تدوین کرد اما آن را از همه، حتی از شیعیان خود پنهان نمود. اگر این ادعا صحت داشته باشد آنگاه پرسش‌های متعددی مطرح می‌شود که شیعیان برای آن پاسخی ندارند! پرسش از اینکه قصد امام علی(ع) از تدوین و پنهان کردن قرآن چه بوده است؟ اگر بگویید که مردم آن زمان آن را از بین می‌بردند، می‌گوییم شیعیان، که سایر کتاب‌های خودشان را به خوبی حفظ کرده‌اند، حتماً مصحف امام علی را حفظ می‌کردند.

به نظر ما شیعیان و عالمان آن‌ها هرچند در زبان ادعا می‌کنند که قرآن کنونی را قبول دارند، اما باور قلبی آن‌ها این است که قرآن واقعی همان است که امام علی(ع) نوشته است و الان هم در دست امام زمان (ع) است! شیعیان باور دارند که قرآن کنونی تحریف شده است. روایاتی فراوانی در کتاب اصول کافی وارد وجود دارد مبنی بر اینکه قرآن اصلی همان مصحفی است که در دست ائمه (ع) است. شیعیان چنین روایاتی را در ظاهر رد می‌کنند اما هیچ گاه در کتاب‌های خود به ضعف‌شان تصریح نمی‌کنند!

چکیده نقد

مصحف امام علی(ع) کتابی است مشتمل بر آیات و سوره‌های قرآن، مطابق با ترتیب نزول و بیان تفاسیر آیات و شأن نزول‌ها و ... از این رو با قرآن کنونی تفاوتی ندارد، مگر در ترتیب نزول و ویژگی‌های تفسیری. با چشم‌پوشی از سند روایات ادعا شده، هیچکدام چنین دلالتی ندارد که وجود مصحف امام دلالت بر تحریف قرآن دارد. علت پنهان بودن مصحف امام این است که جریان حاکم پس از پیامبر از پذیرش آن امتناع کردند. در دوران خلافت خود امام هم برای حفظ وحدت جامعه و فقدان زمینه‌های لازم، امام از ارائه آن خودداری کرد. از زمان رحلت پیامبر(ص) و تشکیل حکومت خلفا تا پایان امامت امام عسکری(ع) و آغاز غیبت صغری، شیعیان همواره در اقلیت بوده و شرایط ناامنی را تجربه کردند و هرگز فرصت و زمینه مناسب برای آشکار کردن مصحف از سوی امامان فراهم نشده است.

مقدمه

یکی از بحث‌انگیزترین موضوعات تاریخ قرآن، مسأله‌ی مصحف امام علی(ع) است. این مسأله از چند جهت مورد بحث و گفتگو واقع شده است. از یک سو به موضوع گردآوری قرآن و چگونگی آغاز تدوین آن مرتبت است و از دیگر سو به تاریخچه پیدایش تفسیر قرآن. در مباحث علوم قرآن از این مسأله بحث می‌شود که آیا قرآن امام علی و دیگر کاتبان وحی با قرآن عثمانی تفاوت دارد یا نه. آیا در فرایند ارائه نسخه واحدی از قرآن، تغییراتی هم در آن روی داده است؟

بر اساس روایاتی که در کتاب‌های شیعه و سنی وجود دارد معتقدیم که امام علی(ع) نخستین و مهم‌ترین کاتب وحی در زمان پیامبر بوده است. امام از پیامبر چیزهایی را آموخت که دیگران نیاموختند. با این وجود تفاوت قرآن امام با قرآن دیگر کاتبان وحی و نیز قرآن کنونی، در تعداد و محتوای آیات قرآن نیست؛ بلکه در تفسیرها و تبیین‌هایی است که پیامبر به عنوان مبین [۳]

آیات قرآن بیان می‌کرد و کاتبان وحی را به نگارش آن در ذیل آیات، توصیه می‌کرد. در زمان خلیفه سوم با این بهانه که نباید نسخه‌های متعددی از قرآن در دست مردم باشد، همه قرآن‌ها را جمع‌آوری کرده و نسخه یگانه‌ای را به همه مناطق حکومت اسلامی ارسال کردند. در فرایند یکسان سازی نسخه‌ها، همه توضیحات و تفسیرها و شأن‌نزل‌هایی که در ذیل هر آیه نوشته شده بود محو شد و آیات قرآن با ترتیب کنونی، بدون هرگونه توضیح و تفسیری نگاشته شد.

مصحف امام علی (ع)

مصحف را از آن رو مصحف می‌گویند که جامع اوراق و صفحه‌هایی است که میان دو جلد قرار می‌گیرد. [۴] بنابراین، اگر در تاریخ آمده است که قرآن را در مصحف قرار دادند، یعنی از حالت پراکندگی در آورده، در میان دو جلد قرار دادند.

مصحف امام علی(ع) قرآنی است که ایشان بلافاصله پس از رحلت پیامبر گرامی(ص) جمع‌آوری کرد. این مصحف علاوه بر آیات قرآن، توضیح، تبیین و تفسیر آیات را هم در خود داشت؛ تفسیرهایی که امام از پیامبر آموخته بود و از سوی ایشان به نگارش آن در ذیل آیات موظف شده بود.

در میان دانش‌هایی که پیامبر اکرم(ص) به امیرالمؤمنین(ع) آموخت، علوم قرآن جایگاه ویژه‌ای داشت. امام امیرالمؤمنین(ع) خود چنین می‌فرماید: «آیه‌ای از قرآن بر پیامبر نازل نشد مگر اینکه آن را بر من خواند تا بنویسم و تأویل، تفسیر، ناسخ و منسوخ و محکم و متشابه قرآن را به من آموخت.» [۵] طبیعی است که پیامبر کار جمع‌آوری قرآن را بر عهده ایشان بگذارد. [۶] در منابع متعددی از شیعه و اهل سنت به وجود چنین مصحفی اشاره شده است. [۷]

ویژگی‌های مصحف امام

۱- مصحف امام شامل تمام قرآن است، نه برخی از سوره‌ها یا آیات؛ در روایتی آمده است: «لم یسقط منه حرف» [۸].
۲- چینش آیات بر اساس ترتیب نزول؛ ابن حجر می‌نویسد: «امام علی پس از وفات پیامبر قرآن را به ترتیب نزول (آیات) جمع‌آوری کرد.» [۹]

۳- تقدیم منسوخ بر ناسخ؛ شیخ مفید در کتاب المسائل السرویه می‌نویسد: «امیرمؤمنان(ع) قرآن را از ابتدا تا انتها جمع‌آوری کرد و آن را به گونه‌ای که می‌بایست، مرتب ساخت. امام آیات مکی را بر مدنی و منسوخ را بر ناسخ مقدم کرد.» [۱۰]

۴- بردارنده تأویل؛ امام علی(ع) می‌فرماید: «هرآیه‌ای که خداوند - جل و علا - بر محمد (صلي الله عليه و آله) نازل کرد، به خوانش پیامبر و خط خودم، نزد من است؛ تأویل هرآیه‌ای که خدا بر محمد نازل کرد، نزد من است.» [۱۱]

۵- تفکیک محکم و متشابه؛ در مصحف امام علی(ع) محکمت و متشابهات مشخص شده بود. [۱۲]

با توجه به ویژگی‌هایی که برای مصحف امام نام بردیم روشن می‌شود که اضافات موجود در آن، اضافات تفسیری است نه جزء قرآن. اکثر قریب به اتفاق عالمان شیعه به تفاوت مصحف امام با قرآن فعلی، از جهت آیات و سوره، معتقد نیستند، بلکه اتفاق نظر دارند که این‌ها اضافات تفسیری است که پیامبر (ص) به امام تعلیم کرد و امام آن را در مصحف نگارش کرده است.

شیخ مفید می‌نویسد: آنچه در مصحف امام علی(ع) نوشته شده بود بیان تأویلات و تفسیر معانی آیات و مطالبی است که از جمله کلام الله به حساب نمی‌آید. [۱۳]

فیض کاشانی در مقدمه ششم از تفسیر خود، در توضیح این جمله که در روایات در باب مصحف امام آمده: «کتب فی مصحفه الناسخ والمنسوخ»، می‌نویسد: معلوم است که حکم به تعیین ناسخ و منسوخ در آیات، از قبیل تفسیر و بیان است، نه اینکه جزء قرآن باشد. [۱۴]

آیت الله خویی می‌نویسد: اینکه مصحف بر مطالبی افزون بر آیات قرآن مشتمل بوده، تردیدناپذیر است، اما روشن است که این امر دلالتی بر این ندارد که آن مطالب اضافه، از قرآن باشد؛ بلکه تفسیر و بیان تأویلات آیات بوده است. [۱۵]

سرنوشت مصحف امام علی

حال باید روشن کنیم که چرا مصحفی با آن ویژگی‌های بی‌نظیر و مهم، اکنون در دسترس ما نیست و چرا امام آن را پنهان کرده و به فرزندان خود به ارث واگذار کرد؟

پس از رحلت پیامبر اکرم(ص)، امام امیرالمؤمنین(ع) به امر پیامبر در خانه نشست و مشغول گردآوری قرآن شد. آیات قرآن تا آن زمان به صورت پراکنده بر پوست شتر، چوب و چیزهای دیگری نگارش شده بود. امام آیات را گردآوری و در صورت خاصی چینش کرده و بر شتر بار کرد و به مسجد آورد؛ در حالی که مردم پیرامون ابوبکر گرد آمده بودند. امام به آنان فرمود: «پس از رحلت پیامبر (ص) تاکنون به جمع‌آوری قرآن مشغول بودم و آن را در این پارچه فراهم قرار داده‌ام. تمام آنچه بر پیامبر نازل شده را جمع کردم مبادا فردا بگویند از آن غافل بوده ایم!» یکی از سران گروه به پا خاست و گفت: ما را به آن چه آورده‌ای نیازی نیست و آنچه نزد ماست، ما را کفایت می‌کند!

امام(ع) فرمود: زین پس هرگز آن را نخواهید دید! آنگاه به خانه بازگشت و پس از آن زمان کسی مصحف را ندید. [۱۶]

اگر گفته شود که چرا امام در دوران حکومت خود مصحف را در معرض دید، استفاده و استنساخ قرار نداد؟ [۱۷] نیز پس از سپری شدن دوران بنی‌امیه و بهبود وضعیت علویان آیا این امکان وجود نداشت که ائمه (علیهم السلام) به انتشار مصحف امام اقدام کنند و دستکم قسمتی از آن را برای استنساخ در اختیار دیگران قرار دهند؟

در پاسخ می‌گوییم مصحف امام یگانه نسخه از قرآن نبود تا فقدان آن موجب فراموشی آیات و از میان‌برنده‌ی ارزش‌ها و اهداف دین و تباه‌کننده زحمات پیامبر باشد. آنچه امام نگارش کرده بود، افزون بر آیات قرآن، تأویل‌ها، تفسیرها، بیان شأن‌نزل‌ها، ...

بود. با شناخت و پیش‌بینی امام از وضعیت زمان خلافتش و آینده جامعه‌ی اسلامی زمینه مساعدی برای ارائه مصحف وجود نداشت. این احتمال منطقی بود که دیگران در آن تصرف کرده و به خواست خود در آن تغییراتی ایجاد کنند؛ آن چنانکه در قسمت‌های زیادی از روایات پیامبر چنین کردند. [۱۸] وقتی می‌بینیم امام علی(ع) با دوراندیشی، برنامه برای پس از شهادت خود در نظر می‌گیرد و وصیت می‌کند او را مخفیانه دفن کنند و جای قبرش آشکار ن سازند [۱۹] تا خوارج و بعدها بنی‌امیه نتوانند به قبر او تعرض کنند و به آن آسیب برسانند، این امر نسبت به آثار علمی حضرت شدیدتر و حساس‌تر است؛ به این سبب به نظر می‌رسد که ارائه مصحف، حتی در دوران خلافت امام، با دوراندیشی و عقلانیت ناسازگار بود.

پس از شهادت امام علی(ع) و چیره شدن معاویه بر بلاد اسلامی فضای سخت و خشن بر علیه شیعیان به وجود آمد. معاویه فرمان داد تا بر فرزندان و دوستان امام بسیار سخت گیرند. شرایطی پیش آوردند که بردن نام علی و سخن از فضایل او جرمی سنگین به حساب می‌آمد و طعن، لعن و تحریف کلمات امام، افتخار محسوب می‌شد. طبیعی است که در چنین شرایطی سخن از ارائه مصحف امام معنا ندارد. این شرایط تا پایان دوران امام حسن عسگری و آغاز غیبت امام مهدی علیهما السلام ادامه داشت و هرگز فرصت مناسبی برای رونمایی از مصحف امام علی(ع) فراهم نشد.

مصحف امام علی(ع) و قرآن کنونی

با توجه به مطالبی که در بالا گفته شد روشن می‌شود که آنچه حضرت گردآوری و تدوین کردند، علاوه بر خود آیات قرآن، اضافات تفسیری و بیان محکم و متشابه و شأن نزول‌ها و ... را در خود جای داده بود. مصحف امام علی از لحاظ آیات و سوره‌ها هیچگونه تفاوتی با قرآن کنونی ندارد. دکتر رامیار می‌نویسد: «در این که مصحف امام علی(ع) از نظر ترتیب سوره‌ها با قرآن موجود مغایر و متفاوت بوده، گفتگویی نیست؛ نیز در این که اضافاتی هم در مصحف امام(ع) وجود داشته، حرفی نداریم. اما می‌دانیم که این اضافات جزء قرآن نبوده است. چرا که خود امام با اشاره به قرآن متداول در دست مردم، خطاب به طلحه فرمودند: «ای طلحه! اگر به آنچه در قرآن است، عمل کنید، از آتش جهنم رهایی خواهید یافت و اهل بهشت خواهید بود؛ حجت ما، بیان حق ما و وجوب طاعت ما در قرآن است.» [۲۰]

از آنجا که امام حافظ و نگاهبان دین است یقیناً اگر کوچک‌ترین تحریف یا نقصان یا زیاده یا تغییری در مصحف عثمان می‌دید، سکوت نمی‌کرد. هیچ گاه از امام علی(ع) و دیگر امامان شنیده نشده که به صراحت یا اشاره، نسبت به قرآن متداول در دست مردم، ایجاد شک یا عدم اطمینان کنند. امام علی و دیگر ائمه (ع) همواره مردم را به همین قرآن ارجاع می‌دادند. [۲۱]

بررسی روایات

روایاتی که در کتاب اصول کافی آمده است و ظاهر برخی از آن‌ها موهم این است که مصحف امام علی با قرآن متداول در دست مردم، متفاوت است، با چشم‌پوشی از ضعف اسناد آن، هرگز دلالتی بر تفاوت در آیات و سوره‌ها ندارد. نهایت چیزی که این روایات اثبات می‌کند، تفاوت در وجود تفسیر، تأویل و بیان شأن نزول آیات است که در قرآن امام وجود دارد ولی در قرآن کنونی وجود ندارد.

[۱]. نحل/۴۴

[۲]. رک: مرتضی عسگری، مقایسه دو مکتب در اسلام، جلد اول.

[۳]. نحل/۴۴

[۴]. فراهیدی، خلیل بن احمد، العین، قم: هجرت، ۱۴۱۰ ق، ج ۳، ص ۱۲۰، جوهری، صحاح، بیروت: دارالعلم، ۱۳۷۶ ق، ج ۴، ص ۱۳۸.

[۵]. ابن بابویه، محمد بن علی، کمال‌الدین و تمام‌النعمه، تهران: اسلامیه، ۱۳۹۵ ق، ج ۱، ص ۲۸۴.

[۶]. مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار، بیروت: داراحیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق، ج ۹۲، ص ۴۸؛ صدر، حسن، تأسیس الشیعه لعلوم الاسلام، بیروت: دارالرائد العربی، بی تا، ص ۳۱۶.

[۷]. برخی از این منابع عبارت است از: سلیم بن قیس هلالی در کتاب خود در احادیث شماره ۴ و ۱۰ و ۱۱ و ۱۲ و ۴۲ و نقل ایشان مطابق با سایر نقل‌ها می‌باشد. و نیز ابن عباس هم به این مطلب اشاره نموده است؛ ابن شهر آشوب، مناقب آل ابی طالب، ج ۲، ص ۵۰؛ و مرحوم صدوق در کتاب توحید ص ۷۳.

[۸]. هلالی، سلیم بن قیس، کتاب سلیم، قم: الهادی، ۱۴۰۵ ق، ج ۲، ص ۶۵۶.

[۹]. اعیان الشیعه، ج ۱، ص ۸۹؛ تاریخ القرآن، ص ۵۴.

[۱۰]. مفید، محمد بن محمد، اوائل المقالات، ص ۹۴.

[۱۱]. فیض کاشانی، ملامحسن، تفسیر صافی، تهران: صدر، ۱۴۱۵ ق، ج ۱، ص ۳۸؛ تاریخ القرآن، ص ۴۱.

[۱۲]. المراجعات، ص ۴۱۱.

[۱۳]. مفید، محمد بن محمد، مصنفات، ج ۴، ص ۸۱، کتاب اوائل المقالات.

[۱۴]. فیض کاشانی، ملامحسن، پیشین، ج ۱، ص ۴۷.

[۱۵]. خویی، ابوالقاسم، البیان فی تفسیر القرآن، قم، مؤسسه احیاء آثار الخویی، بی تا، ص ۲۲۲.

[۱۶]. مجلسی، محمد باقر، پیشین، ج ۸۹، ص ۵۲.

- [۱۷]. همان، ص ۷۴ و ۸۸؛ صفار، محمد بن حسن، بصائر الدرجات، قم: کتاب خانه آیت الله مرعشی، ۱۴۰۴ ق، ص ۱۹۳.
- [۱۸]. درباره چگونه برخورد کردن با حدیث نبوی نك: ابوریه، محمود، اضواء على السنة المحمدية، ص ۱۲۱.
- [۱۹]. مجلسی، محمد باقر، پیشین، ج ۴۲، ص ۲۱۴، ح ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۹، ۳۰، ۳۳ و کتاب الارشاد مرحوم طبرسی، ص ۱۰.
- [۲۰]. رامیار، محمود، تاریخ قرآن، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۹ ش، ص ۳۷۹؛ حجتی، محمد باقر، تاریخ قرآن کریم، ص ۴۱۳.
- [۲۱]. کورانی، علی، تدوین القرآن، تاریخ قرآن کریم، محمد باقر حجتی، ص ۴۱۳، ص ۳۳۸.